

Ettepanekuid kultuuripärandi ja kultuurmaastiku korralduseks¹

PRIIT-KALEV PARTS
Tartu Ülikooli Viljandi
Kultuuriakadeemia
päranditehnoloogia dotsent

KALEV SEPP
Eesti Maaülikooli
maastikukorralduse ja
loodushoiu osakonnajuhataja,
professor

Loodus- ja kultuuripärandile tuleb läheneda dünaamiliselt ning lõimida kultuuripärandi ja maaliste väärtuste edendamise meetmed muude valdkondadega. Loobuda tuleks „päästmis-ideoloogiast” ja keskenduda kestlike majanduspraktikate arendamisele.

Eestis nagu teisteski arenenud riikides on põllumajandus taandumas järjest kõrvalisemaks maaelanike sissetuleku ja tööhõive allikaks. Euroopas, kus sajandite

välteel kujunenud inimõjulised kooslused hõlmavad valdava osa maismaast, asetab see asjaolu loodus- ja muinsuskaitse pidevasse reformiseisundisse. Selle taustal on möödapääsmatu mõtestada kultuurmaastike ja laiemalt maaliste väärtuste kaitse kontseptuaalseid aluseid ning võtta kriitilise vaatluse alla vastava poliitika sisu, haldusala ja maht.

Järgnevalt anname ülevaate Eesti loodus- ja muinsuskaitse kontseptuaalsete aluste ja praktikate analüüsitulemustest, mis on koondatud Priit-Kalev Partsi doktoritöösse, kuid hõlmab ka mitme Tartu Ülikooli ja Eesti Maaülikooli uurija ja töötaja panust. Esitleme käibivate ideoloogiate kriitilise analüüsi toel maaliste väärtuste korralduseks sünteesitud alternatiivseid mõtlemisraamistikke ja kontseptsioone. Paljusid Riigikogu Toimetiste lugejaid kui praktilise otsustamisega seotud inimesi võib selline sissejuhatus panna Harry Trumani vaimus frustrerunult õhkama, et antagu meile ühe käelisi nõustajaid². Nõustume nendega – lõpetades seetõttu alljärgnevad arutlused üpris ambivalentse teemavaldkonna üle üheteistkümnere rakendusettepanekuga kultuuripärandi ja kultuurmaastike korraldamiseks.

Priit-Kalev Partsi uuringute ja arutluste lähtekohaks on olnud konkreetseid

¹ Artiklis on kasutatud Priit-Kalev Partsi doktoritööd: Parts, P.-K. (2015). Sustainable community management in Estonia: Reflections on heritage projects on Kihnu Island, in Viljandi county, and in various protected areas. Väitekirjafilosoofiadoktori kraadi taotlemiseks keskkonnakaitse erialal. Juhendaja prof Kalev Sepp. Eesti Maaülikool, põllumajandus- ja keskkonnainstituut, keskkonnakaitse osakond. – <https://dspace.emu.ee/xmlui/handle/10492/2407>

² Inglisekeelne sõnamäng. Täpsemalt omistatakse Harry Trumanile hüüatust “Give me a one-handed economist. All my economists say, ‘on the one hand ... on the other’”.

rakenduslikud tellimustööd: Karula rahvuspargi ehituslike piirangute ja kaldakaitsevööndite määratlemine (2002), Kihnu saare kui UNESCO maailmapärandi nimekirjas tunnustatud eripärase kultuuriruumi turismitaluvuse hindamine (2004), meeskäsitööoskuste kui alternatiivse maamajandusliku elatise ja vaimse kultuuripärandi kaardistamine Viljandi maakonnas (2008), Eesti kaitsealade kultuuripärandi kaitse aluspõhimõtete määratlemine (2003–2004), kaitsealadel paikneva asustuse elujõulisuse hindamine (2014). Sissejuhatuseks tutvustame kultuuripärandi mõistet ning selle õiguslikke mõõtmeid – viimast küll mitte juristi, vaid kultuuri-, haridus- ja teadustöötajate vaatenurgast.

(KULTUURI)PÄRANDI EKSPANSIOON.

Pärand on teadupoolest algselt õiguslik mõiste, millega viidatakse vara üleandmisele, enamasti järgmisele põlvkonnale. Tänapäeval võib see aga tähistada kõike „Mesosoikumi monstrumeist Marilyn Monroe’ni” (Lowenthal 1996, 21) ja on ilmselt kõigis läänemaailma keeltes,

Pärand on tunnetatav vaid seda väärtustavasse kogukonda kuulumise ja sellega samastumise kaudu.

sealhulgas eesti keeles sõnatuletuslikult väga produktiivne: tunneme ju selliseid väljendeid nagu *pärandkooslused, pärimusmuusika, looduspärand, maastikupärand, ajaloopärand, tööstuspärand* jne.

Pärandiga samas tähenduses võidakse kasutada ka muid sõnu, näiteks minevik ja ajalugu. Kuigi praktikas on ilmselt lootusetu võidelda sellise keelekasutuse vastu, oleks reflekteerivas kontekstis siiski soovitatav siin vahet teha, jättes **mineviku** tähistama kõike olnut, **ajaloo**

aga mitmesuguste ajalooliste distsipliinide huvivaldkonda. Kui see huvi aga keskendub mineviku kaasaegsele kasutamisele või kaasaegsetele püüdlustele enese omadusi kujuteldavasse tulevikku projitseerida, on tegemist **pärandiga** (Graham *et al.* 2000, 2).

Pärand pole tunnetatav objektiivselt, vaid ainult seda väärtustavasse kogukonda kuulumise, sellega samastumise kaudu. Või ka vastandumise kaudu – mõelgem kasvõi Tõnismäe ja Lihula pronksõdureile, mis võivad olla nii pärand kui ka „antipärand”. Katsed anda (kultuuri)pärandile ammendavat definitsiooni või kirjeldada seda lõpliku arvu tunnuste abil on ilmselt määratud igavesele läbikukkumisele: pärandinähtuste ühisnimetaja näib olevat ainult „perekondlik sarnasus”, kui kasutada Wittgensteini kuulsat metafoori. Selles kirjutises on vahest piisav öelda, et pärandinähtustele on iseloomulik minevikusümbolite kasutamine kaasaegsete väärtussüsteemide esindamiseks, kusjuures kaasaegsed inimesed ei ole pärandi passiivsed vastuvõtjad või edasikandjad, vaid aktiivsed korraldajad oma kaasaegsete eesmärkide kohaselt: **pärand on poliitiline valik minevikust.**

Selle töö käigus tulid välja küsimused pärandiga kaasnevate võimuhete kohta (nt kes peaks määratlema maastike ja kultuuripärandi arendusprioriteete, kuidas sedalaadi otsused suhestuvad maastike ja kultuuripärandi praktilise korraldusega) ning pärandi konstrueerituse kohta (kui võrd objektiivse iseloomuga on maastike ja kultuuripärandi väärtus, kui võrd on mõeldav ja mida tähendab maastiku autentse iseloomu kaitsmine, milliseid maastike ja kultuuripärandi aspekte üldse saab korralduslikult mõjutada ja kuidas seda peaks tegema, kuidas peaks tõlgendada kestlikkuse mõistet maastiku- ja pärandikorralduse puhul). Kultuuripärandi ühiskondliku konstrueerituse teadustamine avab võimalused ratsionaalseks aruteluks pärandipraktikate üle vastavalt paremale äratundmisele selle praktika tõenäoliste tagajärgede kohta.

KULTUURIPÄRAND KUI KULTUURI-NÄHTUS. Miks on pärand äkki nii populaarseks muutunud? Konkreetseid põhjused vahelduvad muidugi paigast paika, kuid välja võib tuua mõndagi üldist.

David Lowenthal (1996) on nimetanud näiteks elanikkonna vananemist ja pikenevat eluiga, massi-migratsiooni, linnastumist, kasvavat hirmu tehnoloogia ja selle kaasa toodud kiirenevate muutuste ees. Selle kõige tulemusel sanktsioneerib „sotsiaalselt aktsepteeritud nostalgia” kaeblemist kõige kaduva pärast rohkem kui kunagi varem (Lowenthal 1996, 23–26). Oma osa mängib ka akadeemiliste ringkondade osatähtsuse tõus – kasvanud on nende inimeste hulk, keda ülikoolides on harjutatud kultuuripärandile tähelepanu pöörama, ja nood omakorda on rõhutanud seda oma ringkondades ja koolides õpetajatena (Howard 2003, 140).

Kultuuripärandobjekti või -nähtuse tuvastamine sõltub vaatlajast. Seda väidet tõestatakse tavaliselt poliitiliste vahenditega, kuid tehtud on ka mõningaid väljakutsuvalt positivistlikke eksperimente: näiteks jagatud „inimestele tänavalt” odavaid fotoaparaate, et nad jäädvustaks seda, mida peavad oma elukeskkonnas kultuuripärandiks. Fotode analüüs näitas, et „nad” hindasid asju kardinaalselt teisiti kui selleks kutsutud ja seatud ametkondade eksperdid (Howard 2003, 75).

Mineviku sümbolid näivad kõikjal ilmutavat kalduvust tõusta iseäranis kõrgesse hinda just siis, kui kogukond on muutuste surve all. Näib, et kuigi „kogukonna taaskohandamine” teevad vajalikuks kaasaegsed olud, toimub see tihti peale just nende väljendusviiside kaudu, mida nood olud ähvardavad muuta üleareuseks (Cohen 1993, 99). Niisugune reaktsioon muutustele pole mingi „traditsionalism”, st minevikku takerdumine ning võimetus kohaneda olevikuga, sest minevikku kasutatakse ressursina. Minevikule viitamine võib toimida kaasaegse tegevuse legitimeerijana, mida võib eriti sageli märgata poliitikas (Cohen 1993, 98–103) –

mõelgem kasvõi 1980ndate teisel poolel Eestis vallandunud muinsuskaitsebuumi ilmsetele seostele taasiseseisvumisliikumisega või hiljutisematele Lihula, Narva ja Tõnismäe „monumendisõdadele”.

Pärand on poliitiline valik minevikust.

Mineviku kasutamine ressursina oleviku huvides pole puhtalt õhtumaine ega modernismijärgne nähtus. Antropoloogid on rõhutanud selle tegevuse müütilist iseloomu. Inimesed kaardistavad ja mudeldavad nii minevikku, olevikku kui ka tulevikku (Cohen 1993, 99). Ilma selliste mudeliteta tunduks maailm hirmuäratav ja seletamatu. Tavaliselt tulevad nii üksikisikud kui ka kogukonnad potentsiaalsete kriisidega toime, sest on võimelised kriise neutraliseerima oma tervemõistuslike ehk argitarkade (*common sense*) reaalsusmudelite abil, seletades ootamatuid seiku näiteks nõidusega (Geertz 2003, 105–108).

Meie kultuurile ja kultuuripärandile lähemale tulles mõelgem kahele Eesti vanasõnale: „kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta” ja „kes vana asja meenutab, sel silm peast välja”. Geertzi argitarkuse tõlgenduse kohaselt (2003, 121–122) on need vanasõnad siiski omamoodi argitargad, kuna nende abil saab minevikku turvaliselt kaardistada. Sellised vanasõnad, muistendid, ajalooliste sündmuste või artefaktide tõlgendused, kombetalitused, ajaloolised narratiivid „moodustavad just oma ebatäpsuses mehhanismi, mille abil saab sümboolselt väljendada mineviku ja oleviku järjepidevust, kinnitada kogukonna kultuurilist terviklikkust seda õnnestavate jõudude ees” (Cohen 1993, 103).

PIKAD NIMEKIRJAD: KULTUURI-PÄRAND JA „PÄÄSTMISIDEOLOGIA”.

Eesti tänapäevane loodus- ja muinsuskaitse toetuvad paljuski „klassikalise” antropoloogia ja etnograafia päästmisideoloogiale, mille järgi oli etnograafilise uurimise olulisemaid ülesandeid tormiliste

kultuurimuutuste ohvriks langenud „primitiivsete” rahvaste ja kultuuride „pärandi” dokumenteerimine ja talletamine eeldusel, et sekkumiseta nood kaovad. Nii ongi muinsus- ja looduskaitse kesksmaks tegevuseks kujunenud oluliseks peetavate objektide, esemete, maastike, elupaikade jms kandmine kaitsenimistutesse.

„Registreerimise paradigma” (*paradigm of designation*) on kogu läänemaailmas pika traditsiooniga ja selle halduslikud eelised on ilmselged – nii ametnikul kui arendajal on turvaliselt võimalik tugineda väärtuslike objektide ja nähtuste selgele ja lõplikule loetelule ning ära jäävad kurnavad spekulatiivsed sõnalahingud. Samas on kogu läänemaailmas jõutud olukorda, kus nood nimekirjad on kaotanud sotsiaalse usutavuse, muutunud haldamatult pikaks ning pealekauba kasvavad üha kiiremini.

Välja võib tuua mõned kriitilised argumentid: registreeringute ohtrus jätab osa keskkonnast normatiivse tähelepanu alt välja; lisab kulusid nii haldajaile (järelevalve) kui ka kasutajaile (nt ranged nõuded teevad hoolduse omanikele kalliks või muidu keeruliseks, nii et sellele lüüakse pigem käega); soodustab majandustegevuse ja looduskaitse vastandamist (ega motiveeri seega kestlikke majandusmudeleid otsima, sest majandust käsitletakse juba definitsiooni poolest loodusvaenulikuna); edendab kinnisvarahindade, sümbolväärtuse teisenemise ja regulatsioonide kaudu pigem kaitse- ja miljööalade suvilastumist kui traditsioonilist kasutust, õnnestades seega kultuurimaastikke taastotvaid majandamisviise.

Päästmisideoloogia toob mõttekonstruktsiooni tasandil kaasa ennast teostava ennustuse needuse – kuivõrd eeldatakse, et (ametliku staatusega vm) pärandinähtus on niikuinii ajast maha jäänud ja elujõuetu (Olwig 2001, 345), keskendutakse selle museumifitseerimisele – näiteks kehtestatakse staatilised kasutuspiirangud, lõplik loetelu vastavuskriteeriume vms, lõigates ära moderniseerumise/kohanemise võimalused, välistades laenu ja arendustoetused vms.

Ka lihtsalt avalik suhtumine, et see või too nähtus kuulub minevikku (loe: sel puudub tulevik), ei mõju ühelegi elava traditsiooni harrastajale just julgustavalt – kujutlegem end inimese rolli, olgu ta siis pilli- või põllumees, kellele igal sammul nii naabrid, sugulased kui ka ametnikud kinnitavad, et tore, aga küllap sa varsti lõpetad selle igandiga tegelemise ...

Siinkirjutajad soovivad läheneda loodus- ja kultuuripärandile dünaamilisemalt ning lõimida kultuuripärandi ja maaliste väärtuste edendamise meetmed muude valdkondade ning elufunktsioonidega (vt ka Parts 2008) – „päästmisideoloogiast” loobudes keskenduda eesmärgipäraselt kestlike majanduspraktikate arendamisele.

NÄIDE. Soesaare elamu Karula rahvuspargis ehitati 1990ndail talude taastamise eufoorias. Seda on mõnevõrra raske paigutada „Karula ehitustraditsioonide” diskursusesse. Ometigi teenis hoone kümmekond aastat elamu ja piimajahutushoone Karula toona ainsat piimakarjakasvatajat, kelle kari hoidis avatuna märkimisväärse maa-ala ja panustas seega oluliselt poollooduslike koosluste ja rahvusmaastike hooldusesse – mis on Rahvuspargi prioriteetsed kaitse-eesmärgid. Ehitis on praeguseks asendatud „kohasemaga”, kuid aitas majapidamisel jalgu alla saada. Ilmselt tuleb ka rahvusmaastikes näha protsessi ja kompromisse.

KULTUURIPÄRAND JA ÕIGUS.

UNESCO 1972. aasta kultuuripärandi kaitse konventsioon (UNESCO 1972, Eestis ratifitseeritud 1995) määratleb kultuuripärandit vähemalt osaliselt inimese tehtud monumentide, ehitiste ja kohtadena, mil on „universaalne väärtus”. Nimetatud konventsioon paneb aluse ainelise kultuuripärandi mõiste õiguslikule ja halduslikule elukäigule – vaimset kultuuripärandit 1972. aastal ju veel ametlikult „olemas polnud”. Asjaolu, et konventsioon viitab oma definitsioonis konkreetsetele teadusdistsipliinidele, annab akadeemilistele ringkondadele märkimisväärse eelisõiguse selle „universaalse

väärtuse” määratlemisel. Samast vaimust lähtub ka Eesti muinsuskaitse seadus ja vastavalt enamik planeerimisdokumente, mis planeerimisdiskussioonis tõkestab kohalike elanike väärtuste ja vaatenurkade esiletoomist (lähemalt vt Parts 2004).

Hiljem on arusaam kultuuripärandist arenenud egalitaarse, lokaalse ja mittemateriaalse suunas. UNESCO võttis vaimse ja suulise kultuuripärandi konventsiooni vastu 2003. aastal. Selle järgi hõlmab (vaimne) kultuuripärand juba ka tavasid, eneseväljendust, teadmisi ja oskusi ning muud „käegakatumatut” ning nende äratundmiseks ei ole vaja enam olla ekspert akadeemiliste sammaste vahelt – piisab, kui seda peab pärandiks mõni grupp või lausa indiviid. Näiteks Euroopa Nõukogu (Council of Europe ... 2005) mõistab pärandit juba lähedasena kultuurilisele identiteedile, mis olemuslikult on kohalik ning hõlmab muuhulgas oskusi ja eluviise. Rõhuasetus on ilmselgelt muutunud demokraatlikumaks ja mitteuniversalistlikumaks.

Üldiselt on mittemateriaalse ehk vaimse ja suulise kultuuripärandi kaitse siiski uus ja üle ilma võrdlemisi vähe juurdunud nii ametlikus kaitsepraktikas kui ka argimõtlemises. Eesti on ses vallas kahtlemata olnud esirinnas, jõustades suulise ja vaimse pärandi konventsiooni juba 2006. aastal.

Konventsioonide retoorika ja planeerimise keelekasutus tundub sageli kauge ja mõjutu mitte ainult tavakodanikule, vaid ka kultuuritöötajatele ja akadeemilistele inimestele. Kui P.-K. Parts esitles ühel rahvusvahelisel maastikupärandile pühendatud doktoriseminaril oma Eesti planeerimisdokumentide analüüsi, siis juhendajaks määratud Norra professor ohkas ja küsis, miks ta sellega tegeleb – sääraстал dokumentidel polevat niikuinii mitte mingisugust tähendust.

Väidame, et neil on siiski nii kodanikualgatustele kui ka institutsionaalsele arendus- ja korraldustööle tuntav mõju. Kirjelduskeel on „materiaalne tootlik jõud” (Harvey 1994, 219). Toome ühe isiklikult

lähedase näite. Kuna P.-K. Parts suhtleb tööalasel palju Soome käsitööpalkehitate, pärandiinimeste, saunakultuuri sõprade ja teiste selliste inimestega ühelt poolt, Võru kultuuri aktivistidega teiselt poolt, siis nägi ta 2010. aastal nn Eesti-Soome „suitsusaunasõda” väga lähedalt. Parts tegi võrulaste eeskujul Soome käsitööpalkehitatele omamoodi kompromissettepaneku laiendada algatus saunadelt palkehitehnikale kui rahvusvahelisele kultuurinähtusele – vaimsele kultuuripärandile, mis ühendab kõiki Põhjala rahvaid usust ja sõjalisest blokist sõltumata.

Vastav UNESCO staatus leevendaks palkehite kui eluala jaoks paljusid praktilisi muresid (staatus, konkurentsivõime, energiatõhusus jne). Surunud maha ürgsoomlasliku omandiinstinkti kõige sauna puudutava suhtes, tundus see Soome kolleegidele hea mõttena ning nad hakkasid vastavaid järelepärimisi tegema. Paraku selgus, et Soome pole vaimse pärandi konventsiooni veel isegi ratifitseerinud, nii et algatus sumbus Soome kultuuriministeeriumi ja *Museovirasto*³ koridorides ning Soome koostööpartnerid kaotasid asja vastu huvi. Siiski – võib-olla oli põhjanaabritest kolleegide algatusel oma mõju, et Soome kiitis konventsiooni 2013. aastal heaks? Ehk oleks nüüd aeg too algatus taas üles soojendada?

Kuigi kultuuripärandi defineerimine on – nagu eespool öeldud – tänamatu töö ja kuigi Eesti on nii ainelise kui vaimse kultuuripärandi kaitsel nii õigusloomes kui ka rakenduses rahvusvahelises võrdluses esirinnas, leidub meilgi valgeid laike nii õigusliku piiritletuse kui ka elulise läbimõtlemise osas. Näiteks on Eestis viis rahvusparki, mille eesmärkide hulka kuulus endise kaitstavate loodusobjektide seaduse (1994) ning kuulub praeguse looduskaitse seaduse (2004) alusel kultuuripärandi ja rahvuskultuuri kaitse. Ka teised kaitsealad on pärandmaastike ning poollooduslike koosluste kaudu kultuuripärandi teemaga

³ Eesti Muinsuskaitseameti vaste.

möödapääsmatult seotud. Mida need mõisted aga seaduse mõttes tähendavad ja mil määral on looduskaitstjad ikkagi kohustatud sellega tegelema?

Küsimuse muutis veelgi teravamaks ning laiemalt kui kaitsealade suhtes huvitavaks 2005. aastal keskkonnamõtjude hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seaduse vastuvõtmine, mille kohaselt tuleb hinnata „olulise keskkonnamõtjuga” ettevõtmiste mõju ka kultuuripärandile. Kuigivõrd pole aga määratletud, mis on üldse selle või teise seaduse mõttes kultuuripärand, millise metoodika alusel hinnata mõjusid sellele, kuidas selle kaitset korraldada ja vajalikke tegevusi rahastada ning millised on sealjuures erinevate institutsioonide õigused ja vastutus. Need küsimused võivad kohtutes teravalt päevakorda kerkida, kui mõne suurt avalikku huvi pakkuva juhtumi puhul apelleeritakse arendustegevuse kahjulikule mõjule kultuuripärandi suhtes, avalikel asutustel tekib erimeelsus haldusalade või eelarveliste kohustuste osas vms.

Eesti kaitsealade kultuurimaastike maaelanikkonda tuleks vaadelda ohustatud tõuna.

NÄIDE. Priit Retsep on korvipunuja, kelle pärandipõhine eluala on vahetu elukeskkonnaga ülitihedas seoses. Ta punub korve koorimata ja lõhestamata toomingavitstest, painutades neid põlvel – harilikku toomingat leidub tema kodukandis külluses. Erinevalt näiteks kuusejuurtest ei piira ükski maaomanik selle korilust ning erinevalt korvipajust ei nõua see viljelemist ja seda ei ohusta põdrakahjustused. Eluala nõuab väga väikseid alginvesteeringuid ja on täiuslikult kestliku loomuga.

JÄRELDUSED JA TULEMUSED. Eestis puudub üksmeel kultuurimaastike ja paljude teiste maaliste väärtuste

väärtuskriteeriumite osas. Ehkki kasutusel on (seadustest tulenevalt) ühesugune retoorika, täidetakse seda erineva sisuga ning kasutatakse erinevate eesmärkide saavutamiseks. Maastiku ja arhitektuuri hindamisel kaldutakse vastandama loodust ja kultuuri ning kaitset ja majandust. Kanooniline retoorika kaldub eelistama mobiilsete (turistid, akadeemilised ekspersed) rühmade huve ja vaatenurka paiksete ees, esitledes maastikke kui ihaldusväärseid ja haruldasi vaatamisväär-susi. P.-K. Parts pakub uue väärtustamis-konstruksioonina välja elava maastiku kontseptsiooni, mis põhineb teoloog Uku Masingu (1909–1985) mõistel *elusamus*. Selle kohaselt on maastik kui elupaik seda väärtuslikum, mida parem on seal elada ja mida rohkem elurikkust on sellesse võimalik lõimida. Praegu valdav muinsus- ja looduskaitsekursus kujutab endast pigem selle vastandit, *nature morte*'i, mida iseloomustab lähenemine maastikele kui isoleeritud elementide jadale või esteetilisele kompositsioonile (lähemalt vt Parts 2004). Kõrvutust iseloomustab tabel 1.

Parts töötab välja Eesti kaitsealade kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni, mille järgi maaelanikkonda kaitsealade kultuur-maastikel tuleb vaadelda ohustatud tõuna. Kontseptsioonis pole kultuuripärandit piiritletud väliste karakteristikute ja nimistute (nt arhitektuurimälestised, lubjaahjud, kiviaiad) või universaliseerivate kriteeriumite (nt tüüpiline, haruldane) kaudu, vaid süsteemse väärtuspõhise vaatena. Kontseptsiooni kohaselt tuleb kultuuripärandina mõista kaitsealadel territooriumiga otseselt seotud kohalikku looduskasutust, viimasega tunnetatavalt seotud kohalikku elulaadi ja selle tulemusi. Traditsioonilise elatusviisi ja kohaliku kogukonna konfliktis muude majandusharude huvide ning arendustegevusega tuleb üldpõhimõttena eelistada esimesi (Parts 2007).

Soovides lõimida vaimse kultuuri-pärandi kaitset konventsionaalsete maamajandusharude arendamisega püüdis Parts välja töötada arendusplatvorme, mis

Elav maastik	Nature morte
eneseküllane – väärtus määratletakse paigapeal, „kohal” olemise kaudu	väärtus määratletakse väljastpoolt, külastamise kaudu
polüfunktsionaalne	funktsionaalsus valikuline (esteetiline vms valik), kompositsioon
kompleksne	komplitseeritud
pidev (ajas ja ruumis)	katkestatud (koosneb vaatamisvääretest „objektidest”, „vaadetest” jms, esindab teatud ajaloooperi, maastiku „tüüpi” vms)
iseloomulikud tegevused: olemine, toimimine, minemine	iseloomulikud tegevused: peatumine, vaatamine, (ära)käimine
protsess	seisund
tava	traditsioon

TABEL 1. Elav maastik ja *nature morte*

Allikas: Priit-Kalev Parts

sobitaksid kokku praktilised hariduskorralduslikud ja kogukondade majanduslikud vajadused. Viljandimaa meeskäsitöölise näitel selgub, et paljusid kutseoskusi ei saa edasi kanda konventsionaalsete õpivormide kaudu, kuna meeskäsitöölised määratlevad end peamiselt vahetu keskkonna kaudu (perekond, kodu, tavakliendid, isiklikud töövahendid, kohalik teadmus jms) (lähemalt vt Parts 2009 *et al.*; Parts *et al.* 2011).

Kihnu saare puhul uuris Parts koos meeskonnaga saare kui UNESCO maailmapärandi nimekirjas tunnustatud eripärase kultuuriruumi ja selle maastike turismitaluvust (Parts *et al.* 2004; Parts, Sepp 2007). Selgus, et Kihnu turismi arengudiskursuse alusmõisted ja -opositsioonid (näiteks kultuuriturism *versus* massiturism, eliit-turism *versus* alkoholiturism) on tahtlikult või tahtmatult ideoloogiliselt konstrueeritud ning empiiriliselt paikapidamatud – vastupidi üldlevinud retoorikale võib tõdeda, et nn massiturismil on olulisi Kihnu kogukonna elukvaliteeti parandavaid positiivseid mõjusid.

Praegune teadmiste tase ja ühiskondliku diskussiooni seis ei võimalda turismi mõju Kihnu kultuuriruumile piisava usaldusväärsusega hinnata. Seetõttu piirdusime esialgsel hinnangu ja avastuslike

indikaatorite väljatöötamisega. Esialgsel hinnangu kohaselt on Kihnu kui turismi-sihtkoht saavutanud küpsusstaadiumi ega kasva enam. Kogu turismitöökohas elanikkond on juba sektoris hõivatud ning edasine laienemine õonestaks Kihnut kui turismitoodet ja kultuuriruumi. Avastusliku indikaatorina Kihnu eluviisi ja majandusstruktuuri kohta võib kasutada näiteks seda, kas Kihnu poodides müüakse väljaspool turismihooaega kartuleid – kui hakatakse müüma, osutab see, et naturaalmajandus on nõrgenenud ning kihnlaste koduses majapidamises ja omavahelistes majanduslikes suhetes on rahalise vahetuse osatähtsus kasvanud.

***Eesti kaitsealade
kaitsekorralduspraktika
ei taga kultuurimaastike
kestlikkust,
sest inimtegevus on seal
praktiliselt hääbumas.***

Kaitsealade demograafilise ja asustusanalüüsi ning küsitluste tulemusel selgus, et käesolev kaitsekorralduspraktika Eesti

Kultuurmaastike kinnikasvamine häirib kohalikke elanikke ja õõnestab Lahemaa kuvandit nii kohalike kui ka turistide silmis. Vasakpoolsel fotol parasjagu kasutuses olev karjamaa, paremal mõned aastad karjatamata karjamaa. Lahemaa rahvuspargi piiril Sagadi lähistel.

Foto: Henri Järv

kaitsealadel ei taga nimetatud sotsiaal-majanduslikes ja demograafilistes tingimustes kultuurmaastike kestlikkust, kuna inimtegevus on seal praktiliselt hääbumas. Inimtegevuse kui kultuurmaastike säilimise võtmeteguri kestva kohalolu tagamiseks on otstarbekas leevendada inimtegevuse õiguslikke ja praktilisi piiranguid kaitsealade piiranguvööndeis. Väitekirja raames välja töötatud külade elujõulisuse hindamise meetodika kohaselt on otstarbekas looduskaitselisi piiranguid leevendada kokku paarikümnel protsendil kaitsealadel paiknevaist asulaist (Kliimask *et al.* 2015).

ETTEPANEKUD MAALISE KULTUURI-PÄRANDI JA KULTURMAASTIKE KORRALDAMISEKS.

1. Maastike hindamine ja maastikukorraldus peaks põhinema fundamentaalsel elu- ja kestlikkuse kesketel väärtustel. Vastava hoiakumuutuse aluseks on soovitatav võtta elava maastiku kontseptsioon, mida iseloomustavad tunnused on eneseküllasus, multifunktsionaalsus, komplekssus, pidevus, tegevuslikkus ja tavapõhisus.

2. Kuna keskkonnamõju saab hinnata ainult sotsiaalselt määratletud eesmärkide suhtes, siis on Kihnu kultuurikeskkonna puhul vaja jätkata diskussiooni arengueesmärkide ja prioriteetide üle ning edendada üldist arengudiskussust (nt turismi soovitava osakaalu üle Kihnu majandusest, Kihnu kui turismisihtkoha seire indikaatorite kohta jms).
3. Korraldada Kihnu kultuurikeskkonna turismitaluvuse hindamiseks regulaarselt olemasolevatega võrreldava meetodikaga kordusuuringuid ja seiret.
4. Käsitleda Eesti kaitsealadesse puutuva kultuuripärandina kohaliku looduskasutuse ja selle tulemustega seotud kultuuripärandit, mis toetab konkreetse kaitseala kaitse-eesmärke.
5. Toetada kaitsealadel kultuuripärandina esmajärjekorras nähtusi ja objekte, mis on elavas kasutuses.
6. Anda kaitsealadel kohalikule kogukonnale loodusressursside kasutamisel vajaduse korral eelisõigusi.

7. Määratleda kultuuripärandnähtused ja -objektid ning vastavad hoiumeetmed iga kaitseala puhul eraldi kohalike eripärade järgi.
8. Käsitöölise kaasamisel haridus- jt asutuste töösse arvestada hoolega nende enesekuvandiga, võimaldades neil sellest kinni pidada.
9. Käsitöölise kaasamisel instruktoritena institutsioonide töösse korraldada kursused nende endi kodukeskkonnas või sellele lähedases keskkonnas.
10. Asjakohased haridusasutused peaksid otsima viise mitteametliku (käsitöö) kutseõppe ametlikuks tunnustamiseks (nt õpipoisiõpe, töökohapõhine õpe).
11. Püüasustuse kindlustamiseks ja väärtuslike maaliste kultuurmaastike kaitseks leevendada õiguslikke ja praktilisi looduskaitselisi piiranguid Eesti kaitsealade piiranguvööndeis. Selleks võib rakendada mõnd järgnevat meetet või nende kombinatsioone: leevendada piiranguid olemasolevates piiranguvööndites; leevendada piiranguid olemasolevais piiranguvööndeis ohustatud asustusega külade kaupa; sekkuda maastikukorraldusse jõuliselt ülalt alla (sihipäraselt valikulised toetused ja piirangud); rakendada toimi-toimimata-lähenemist (soovitava tegevuse vaikiv kontrolli alt väljaajamine).

Tugevalt eripärase ehitajakäekirjaga Aigar Zahkna palkehitudööd Kolga-Jaani vallas Vaibla külas, kus traditsioonilises võtmes on valmimas 170 m² suurune elumaja.

Foto: Joosep Metslang (2008)

KASUTATUD KIRJANDUS

- COHEN, A. P. (1993). The symbolic construction of community. London: Ellis Horwood Ltd and Tavistock Publications Ltd.
- COUNCIL OF EUROPE FRAMEWORK CONVENTION ON THE VALUE OF CULTURAL HERITAGE FOR SOCIETY. (2005). Council of Europe Treaty Series, 199. – <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083746> (29.11.2016)
- GEERTZ, C. (2003). Omakandi tarkus. Esseid tõlgendavast antropoloogist. Tallinn: Varrak.
- GRAHAM, B., ASHWORTH, G. J., TUNBRIDGE, E. (2000). A geography of heritage. power, culture, and economy. London: Arnold.
- HARVEY, D. (1994). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- HOWARD, P. (2003). Heritage; management, interpretation, identity. London: Continuum.
- KLIIMASK, J., PARTS, P.-K., JÄRV, H., SEPP, K., WARD, R. (2015). Endangered settlements and protected areas in Estonia – The challenge of maintaining cultural landscapes. – International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology, 11 (3-4), 346–368.
- LOWENTHAL, D. (1996). Possessed by the past. The heritage crusade and the spoils of history. New York: The Free Press.
- OLWIG, K. R. (2001). 'Time out of mind' – 'Mind out of time': Custom vs. tradition in environmental heritage research and interpretation. – International Journal of Heritage Studies, 7 (4), 61–74.
- PARTS, P.-K. (2002). Ehituslikud piirangud ja kaldakaitsevööndite ulatuse määramine Karula Rahvuspargis. Soovitused Karula Rahvuspargi kaitse-eeskirja koostamiseks. [Käsikiri Karula Rahvuspargi administratsiooni valduses.]
- PARTS, P.-K. (2003–2004). Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgiala üs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni projekt. [Käsikiri Karula Rahvuspargi administratsiooni valduses.]
- PARTS, P.-K. (2007). Kultuurilise tootmise tehnoloogia poole: kultuuripärandi näide. – Akadeemia, 2, 227–271.
- PARTS, P.-K. (2008). Vanavaralt pärandiökoloogiale: paindliku pärandihoiu poole / Outlining heritoeology: Towards dynamic preservation. – Maa-arhitektuur ja maastik. Rural architecture and rural landscape. Pärdi, H., Lutsepp, E., Tamjärv, M. (toim) Eesti Vabaõhumuuseumi Toimetised I. Tallinn, 167–192.
- PARTS, P.-K. (2004). Väärtuse määratlemine maastikul. – Akadeemia, 2, 236–277.
- PARTS, P.-K., JÄÄTS, L., RENU, M., MATSIN, A., METSLANG, J. (2009). Viljandimaa käsitöömeistritest rakendusantropoloogia vaatenurgast. – Akadeemia, 4, 725–745.
- PARTS, P.-K., RENU, M., JÄÄTS, L., MATSIN, A., METSLANG, J. (2011). Developing sustainable heritage-based livelihoods: An initial study of artisans and their crafts in Viljandi county, Estonia. – International Journal of Heritage Studies, 17 (5), September, 401–425.
- PARTS, P.-K., SEPP, K., PALO, A. (2004). Kihnu kultuurikeskkonna turismitaluvusuuring. – http://www.kihnu.ee/fileadmin/parkla/failid/Uuring/Kihnu_taluvusuuring_2004.pdf. (28.04.2014)
- PARTS, P.-K., SEPP, K. (2007). Assessing the impact of tourism: intellectual and economic struggles and landscape changes on Kihnu island. – Sustainable development and planning III. Kungalos, A., Brebbia, C. A., Beriatos, E. (eds.). Southampton: Wessex Institute of Technology Press, 2, 341–356.
- UNESCO (1972). Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage (TCHC). Adopted at Paris 16 November 1972. – <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (29.11.2016)
- UNESCO (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage (IHC). – <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf> (29.11.2016)